

РАДОМИР СТАНИЋ

КОНЗЕРВАТОРСКЕ БЕЛЕШКЕ

ПОТПИС ЈАНКА МИХАИЛОВИЋА МОЛЕРА У ЖИЧИ

За историју заштите споменика културе у Србији значајна је 1822. година, када је, по налогу кнеза Милоша Обреновића, његов секретар Димитрије Давидовић, за то време један од најученијих људи Србије, пошао да обилази, пописује и описује споменике.¹ Манастир Жича, за који се одувек сматрало да је један од најзначајнијих споменика српске средњовековне културе, био је први објект који је Давидовић требало да посети и да тако отпочне један племенити посао, који ће много касније успешно наставити његови стручнији и ученији следбеници. Податке о овом подухвату први је саопштио Ото Дубислав Пирх.² Он је, пишући о манастиру Жичи, управо забележио следеће: „Жича је сад само једна велика рушевина; један део краљевске палате, ауле и цркве још стоји и свуд се опажа необична величина димензија. Зидови су пуни старих натписа. Да се ти натписи прочитају књаз је 1823.³ слао г. Давидовића који је за тај посао нарочито спреман био, са свог научног образовања и тачног познавања ста-

рословенског. Давидовић је био тако обазрив, да је повео једног молера, који се ту баш онда десио; тај је молер допуњавао према траговима на зиду оно што је било непотпуно у натписима и г. Давидовићу пошло је за руком, да их потпуно прочита. У његовом Српском Алманahu налази се тачан опис Жиче.⁴

Сликар, кога помиње Пирх, био је, у ствари, Јанко Михаиловић Молер. То се види из натписа, који је уклесан у Жичи на јужном доворотнику портала цркве св. Спаса, кроз који се улази у нартекс храма.

Натпис, који је одавно уочен и са извесним грешкама публикован,⁵ представља занимљив документ и за историју заштите споменика културе и за потпуније сагледавања живота и рада овог сликара. Он гласи: Г· Димитрије Давидовичъ: П: Анко молертъ, Јоанъ Петровичъ ковачъ земљиски, Симеон Гермонахъ Гугменъ М· житче П: Петар сажителъ Маркови(чъ).⁶

У неколико махова овај натпис је коришћен као значајан податак из живота Јанка Михаиловића,⁷ али ни једном није потпуније разматран. Његов значај огледа се, у првом реду, у томе што представља један од аутентичних и својеврсних докумената за историју заштите и проучавање споменика културе. Он је, такав, у својој врсти, ретко сведочанство о племенитим тежњама кнеза Милоша да се сплишу и заштите угрожени споменици културе и то у временима када је у полуослобођеној Србији било тешко и помишљати на делатности ове природе.

Натпис је, судећи по облику слова, врло лепо и вешто уклесан (сл. 1, 2 и 3). Таква његова одлика указује на сасвим одређену могућност да га је лично клесао или бар дао нацрт слова сам Јанко Молер.

Мисија Димитрија Давидовића и Јанка Молера у Жичи, овековечена овим натписом, била је врло успешна и плодна. Зна се да је том приликом Димитрије, иначе по неким мишљењима најобразованији и најученији човек Србије,⁹ стручно и доста коректно описао архитектуру манастирске цркве и затечени живопис са натписима који је шест година касније објавио.¹⁰ Овај опис манастира сматра се једним од најстаријих и у стручне сврхе употребљивих текстова. Давидовић је међу првима објавио жичку повељу, изузетно значајни српски средњовековни писани споменик, који је у то време био знатно боље очуван.¹¹

Поставља се питање: у чему је био удео Јанка Михаиловића Молера приликом посете Жичи и какав је његов допринос у прикупљању грађе о овом манастиру у заједници са Димитријом Давидовићем?

Сасвим је сигурно да је сликарско опредељење и искуство Молерово приликом ове посете Жичи адекватно искоришћено. Уосталом, он и није без разлога упућен од Милоша са Давидовићем у манастир да се није веровало у извршење посла који му је намењен. Поред натписа, који је, како верујемо, сам уклесао, Молер је у Жичи у радном погледу био веома ангажован. Он је, то се поуздано зна, копирао повељу Стефана Првовенчаног, исписану на северном и јужном зиду манастирске куле. О томе нас обавештава и Пирх.¹² Још сигурнију потврду о томе налазимо у Давидовићевом писму упућеном кнезу Милошу 1832. године. Наиме, кнез Милош је од Давидовића затражио натписе и копије из Жиче да их пошаље Павлу Јосифу Шафарику, познатом чешком слависти и историчару, који је имао огромне заслуге у објављивању наших писаних средњовековних извора. На Милошево писмо Д. Давидовић је одговорио: „Светљејши, милостивјејши Господару! По височајшем налогу Ваше Светлости имам част приложити надпис Манастира Жиче који је поп Јанко копирао (подвукао Р. С.). Ваше Светлости понизњејши Дим. Давидовић. У Крагујевцу 13 августа 1832 у 4,5 ноћи“.¹³ Део текста у Давидовићевом писму „надпис Манастира Жиче који је поп Јанко копирао“, односи се на жичку повељу, коју је Шафарик, заједно са Житијем Ђирила и Методија, Житијем Стефана Немање од Стефана Првовенчаног и св. Саве и Закоником цара Стефана Душана, објавио 1851. г.¹⁴ Под речју копирао није најсигурније шта се подразумева. Да ли је у питању преписивање или исписивање повеље, или, пак, заиста сликарско консеквентно копирање, није познато. Може се основано претпоставити да је Јанко Молер, заиста, сликароки копирао текст повеље у смањеној размери. Уколико би то било тачно, онда би Молерова копија жичке повеље била не само прва копија ове врсте споменика, већ и најстарија сликарска копија једне фреско-декорације код нас. С правом би се онда овај сликар могао означити претечом и пиониром копијистичке сликарске делатности у Србији као врло значајног облика рада на документовању и заштити нашег средњовековног ликовног наслеђа.

Постоји, међутим, још једно отворено али врло занимљиво питање, везано за Молеров рад у Жичи. Уз текст описа архитектуре и живописа цркве св. Спаса у Жичи и препис повеље Стефана Првовенчаног, Д. Давидовић¹⁵ је објавио цртеж жичке главне цркве у рушевинама — свакако једну од најстаријих очуваних графичких представа овог споменика. Испод цртежа се налази запис: „начерт Д. Јанковића в Н. Саду.“ Треба рећи да је овај цртеж, на основу кога се види

да је манастирска црква била у великој мери порушена (недостаје калота главног кубета, затим све остале куполе, читав свод и добар део зидова припрате и др.), веома значајан документ за сагледавање првобитних обележја овог споменика. Као такав он је после првог обелодањивања 1828. године више пута публикован.

Разматрајући све чињенице, које се везују за Давидовићев и Молеров боравак и рад у Жичи и објављивање текста и цртежа Жиче 1828. године, падају у очи неке појединости, које наводе на закључак или бар на претпоставку о томе да је овај цртеж радио Јанко Молер, а не потписани Д. Јанковић(?). Назначени Д. Јанковић је сликар који је непознат у стручној литератури. Он свакако није Димитрије Јанковић, о коме се само зна да је 1769. године учествовао у сликању Успењске цркве у Новом Саду и да је позлатио крст у овој цркви,¹⁶ јер је тешко претпоставити да је он око 1828. године био жив и да је долазио из Војводине у удаљену Жичу. Како је онда дошло до тога да се овај цртеж припише њему, односно да се његово име потпише испод цртежа?

Постоје једино два могућа објашњења. Јанко Михаиловић је, боравећи у Жичи и радећи на копирању повеље, свакококо нацртао Жичу. Он је тиме једино могао у потпуности да реализује задатке који су пред њега као сликара постављени. Кнезу Милошу, односно Димитрију Давидовићу, било је од значаја да се, поред писменог извештаја о стању Жиче, припреми, односно обезбеди, и друга документација, која би била очигледно сведочанство о стању у коме се манастир налазио. Кад је већ један сликар упућен у Жичу, онда је сасвим логично претпоставити да ће ликовним средствима документовати затечено стање цркве. Јанко Молер је то, свакако, учинио овим цртежом. Навођење Д. Јанковића као аутора овог „начрта“ могло је да уследи или грешком (дакле уместо Јанко) или, пак, тако што је евентуално, Димитрије Јанковић, уколико је био жив, обрадио и припремио Молеров цртеж за штампу, па је из тих разлога потписан. Верујемо да се првој могућности може поклонити већа пажња. Давидовић је, вероватно, Матици српској, уз рукопис о манастиру Жичи, приложио и Михаиловићев цртеж, који, можда, није био сигниран. Редакција Србских љетописа је, на основу непотпуне сигнатуре, или без ње, означила Д. Јанковића као аутора цртежа.

Да се овај цртеж може поуздано приписати Молеру, говоре нам његова стилска обележја, која представљају јединство са његовим стилским изразом. Наивност схватања, извесна неспретност у перспективи и пропорцији, упрошћеност и тежња ка стилизацији, затим еле-

менти архаичности, ослоњени на превазиђене византијске концепције, указују на својства која су врло типична за Јанка Михаиловића, а позната на основу његових потписаних икона.

Треба, најзад, нагласити да је цртеж Жиче, који предочава стање цркве у које је dospела за време великог страдања 1813. године, имао, поред историјске и музеолошке, и изванредну конзерваторску вредност, јер је фиксирао готово све најважније стилске архитектонске елементе грађевине. Његова драгоценост и значај дошли су до изражаја тек 1855. године, када је манастирска црква радикалније обновљена¹⁷ и када је цртеж послужио као незаменљив документ за реконструкцију неких важнијих делова објекта. Он ће и у највећој обнови Жиче између 1925. и 1935.¹⁸, када су учињене и неке произвољне и неоправдане преправке, послужити као једна од полазних основа исто тако као што ће у многим студијама о овом споменику бити важан ослонац за анализу хронологије његовог грађења и архитектонских трансформација.

ЦАРСКЕ ДВЕРИ ЈАНКА МИХАИЛОВИЋА МОЛЕРА У ДОБРОСЕЛИЦИ

Међу занимљивим личностима наше културне прошлости свакако запажено место заузима Јанко Михаиловић Молер. И својом појавом и својим стваралаштвом заслужује да с потпуније расветли. Његово, још увек несагледано, дело захтева компетентну валоризацију и оцену, нарочито с обзиром на време и услове у којима је настало. Досадашњи покушаји у том правцу нису дали адекватне резултате, тако да је овај сликар, све до сада, остао не само недовољно проучен, већ многима и непознат. Испитивања, која су до данас учињена, осветлила су само поједина важнија поглавља из његовог живота, док је његова сликарска активност углавном остала неистражена.¹⁹ У погледу његове уметничке активности, шта више, учињене су извесне произвољне и погрешне констатације, које истраживаче обавезују да неосновано приписивање неких дела овом уметнику исправе и да истовремено преиспитају поузданост критерија при оцењивању стилских обележја и стваралачких доемета овог иконописца.²⁰ Кад се све то има у виду, онда се потреба за свестранијим и критичнијим проучавањем Михаиловићевог стварања указује као неопходна.

Циљ овог прилога није у томе да трага за таквим произвољностима, нити да укаже на неке упадљиве погрешке у атрибуцији, већ

да обелодани једно његово дело, које је само каталошки регистровано,²¹ а које, по својим занимљивим обележјима, заслужују да се посебно обради. Ово тим пре што двери доносе неке сасвим нове податке и аргументе за могућност приписивања овом уметнику још неких остварења.

Познато је, наиме, да је Јанко Михаиловић (1792 — 1852), родом из Негришора, где је и умро, био не само сликар, већ и активни борац у време устаничких дана. По професионалном опредељењу био је свештеник, рукоположен у цркви манастира Трнавe код Чачка. Читав свој живот углавном је везао за родни крај, где су му сведочанства о животу и раду поглавито сачувана. Међутим, због тога што је био релативно цењен као сликар — иконописац (постоје подаци о томе да је извесно време боравио у Италији и Русији ради сликарског образовања и усавршавања), имао је доста сликарских наруџбина и ван свог ужег завичаја. Тако се његова дела, углавном иконе и иконостаси, налазе у црквама и изван подручја западне Србије.²² Она, још увек, нису у целини идентификована, па је, у овом тренутку, тешко поуздано установити његов опус. Претпоставља се да је прилично велик и доста разноврстан.²³ За сада се, без икакве сумње, може тврдити да је овај сликар радио иконе у Гучи, Прилишцу, Тијању, Жежевици, манастиру Успењу и вероватно у манастиру Годовику код Пожеге.

Све до недавно било је потпуно непознато да је Михаиловић сликао царске двери у цркви св. Илије у Доброселици на Златибору, код Чајетине. По свој прилици ово је једно од његових најквалитетнијих сликарских остварења.

Црква у Доброселици саграђена је 1821. године, што се види по једном запису. Припада типу мањих цркава брвнара, које се одликују складношћу пропорција и лепотом израде.²⁴

Иконостас ове цркве сачињавају царске двери и две престоне иконе „Богородица са Христом“ и „Исус Христос“. Царске двори и орнаментика на архитектури иконостаса су несумњиво рад Јанка Михаиловића.

Али, пре него што пређемо на опис и стилску анализу двери, да се задржимо на престоним иконама, чији је аутор изгледа познати сликар с краја XVIII и почетка XIX века — Алексије Лазовић, син Симеона Лазовића (Лазаревића), који су део своје делатности везали за чачански крај.

„Богородица са Христом“ (44 x 63 x 3 см). На црвено-зеленој позадини насликана је Богородица ($\overline{m\phi} \overline{ac}$) како у наручју држи малог Христа ($\overline{nc} \overline{xc}$). Одевена је у плаву хаљину и црвени мафориј, који је украшен орнаментима вегетабилног порекла, златне и црне боје. На глави јој је златна круна, а у десној држи крст. Христ, одевен у светлу одећу, десном руком грли Богородицу. Десно од Богородице је попрсеје св. Николе (\overline{c} Никола), а лево св. Јована (\overline{c} Јованъ К.). Оба ова светитеља насликана су у облацима. Св. Никола у левој руци држи затворену књигу, а десном благосиља, а св. Јован је приказан скрштених руку.

„Исус Христос“ (42 x 61 x 3 см). Христ ($\overline{inc} \overline{xc}$) је представљен у фронталном стању у црвеном хитону и плаво-зеленом хитматону, украшеном стилизованим биљним орнаментима. На глави има раскошну златну царску круну. У десној држи скиптар, а у левој кутлу. У горњем левом и десном углу у облацима представљен је по један анђео.

Нагласили смо већ да су ове две иконе вероватно рад Алексија Лазовића, плодног сликара, који је, нарочито у ужичком крају, заједно са својим оцем Симеоном, оставио више својих дела.²⁵ Иако нису сигниране, може се, са доста сигурности, закључити да је аутор ових икона млађи Лазовић, јер носе сва она обележја типична за његово стилско схватање. Ове иконе су настале вероватно непосредно после завршетка градње цркве, јер је познато да се црква није могла осветити без престоних икона.

Архитектура иконостаса, заједно са царским дверима, израђена је 1830. године.²⁶ По запису на полеђини царских двери сазнајемо да је двери радио Јанко Михаиловић Молер. Овај запис гласи: *писо поп Јанко Михайловичъ у Драгачевѣ 1830. јуння 19: го. 27.*

Царске двери (32 x 144 x 2 см), рађена на јеловој дасци, дуборезбарене су само у горњим сегментима, завршецима и по вертикалним и хоризонталним ивицама. У посебним пољима су насликане иконописне представе Благовести и пророка Соломона и Давида. Остале површине су испуњене црвеним стилизованим биљним орнаментима на зеленоплавој позадини.

На северном крилу насликана је стојећа фигура Богородице ($\overline{m\phi} \overline{ac}$), која је одевена у дугу плаву хаљину и црвени огртач. Изнад ње је сигнатура *Благовѣщеніе прѣстѣла дѣви мари*. На елипсоидном пољу изнад Богородице насликан је пророк Соломан (\overline{c} Соломонъ) у црвеној хаљини и зеленом огртачу. На глави му је златна царска круна. У десној руци држи развијен свитак.

На јужном крилу, наспрам Богородице, а у оквиру сцене Благовести, представљен је арханђео Гаврило (Θ = архистр. Гавриљ) у белој хаљини и зелено-црвеном огртачу. У десној руци држи гранчицу са три цвета. Изнад њега, наспрам Соломона, насликан је пророк Давид, чија је сигнатура уништена. Одевен је у плаву хаљину и црвени огртач.

Сликане представе на царским дверима из Доброселице не разликују се готово ни по чему од познатих Молерових остварења ове врсте. Упадљиве су управо оне црте које срећемо код његових већ познатих икона. Основне карактеристике ових двери своде се на доминацију графичких елемената над колористичким својствима. Цртачка коректност фигура и пажљива обрада инкарната у доста сиромашној тонској оркестрацији указују на све оне просечне сликарске квалитете овог мајстора, чије су развојне фазе врло занимљиве.

Двери из Доброселице нису по квалитету најзначајније остварење овог сликара, јер се у том погледу битно не разликују од његових других бољих радова. Има, међутим, нешто што их чини врло особеним и за атрибуцију неких раније евидентираних и обрађених иконописних творевина веома вредним делом. Истакнуто је већ да је двери њихов аутор потписао са ознаком године и дана настанка. Оне су, дакле, још једно Јанково сигнирано дело.²⁸ У тој чињеници и не би се огледао њихов посебан значај. Ради се о нечем другом.

Својим иконографским и стилским обележјима ове двери пружају могућност да се прошири круг Јанкових радова међу евидентираним иконама наших крајева. Чак, чини нам се, да се помоћу њих могу решити нека кључна питања из сликарске делатности овог иконописца. Наиме, на основу несумњивих аналогичности између ових двери и икона на иконостасу у цркви брвнари у Цветкама, код Краљева,²⁹ долазимо до нових закључака да је иконостас у овој цркви по свој прилици радио Јанко Михаиловић.³⁰ Упадљиве су црте које су заједничке за двери из Доброселице и иконе у Цветкама. Издужене фигуре светитеља и светитељки, нешто умањене главе у односу на њихова тела, наивна чедност и извесна благост у ликовима светитеља, затим начин обраде инкарната и драперија, расветљеност колорита — чија је скала иначе прилично сиромашна — најважније су одлике једног и другог дела.

Како је иконостас у Цветкама сликан 1812. године, што нам казује запис на царским дверима,³¹ то би онда он био најранији познати Михаиловићев рад.³² У време када је овај иконостас сликао, Јан-

ко Молер је имао само двадесет година.³³ Из његових млађих година потичу и царске двери из цркве св. Арханђела у Прилипцу код Пожеге, које је радио 1820. године.³⁴ Иако јако оштећене, прилипачке двери носе сва она обележја која су карактеристична за двери из Доброселице, с једне, и за иконе из Цветака, с друге стране. Цветачки иконостас, највећи очуван иконописни ансамбл овог мајстора, царске двери из Прилипца и царске двери из Доброселице припадају ранијој фази Михаиловићеве сликарске делатности, која се у стилском погледу разликује од његових познијих дела. Намеће се утисак да су му иконе из млађих година свежије и ведрије у изразу, полетније и спонтаније сликане, наравно са свим оним недостацима који га понекад изводе из сфере уметничког стварања и потврђују њихову креативну немоћ. Радови из каснијих година,³⁵ са светитељима укочених и безизразних физиономија, често неспретно пропорционалних, уз употребу сирових и дречећих боја у хладним тонским односима и варијацијама, датим у одбојно тврдој сликарској форми, показују извесну уморну засићеност, манир и слепо повлађивање укусу наручилаца.³⁶

Ова запажања о Михаиловићевом делу, која, још увек, имају прелиминарни карактер, могу да послуже као основа за даља истраживања и као извештај путоказ у трагању за његовим непознатим творевинама. Тек када се установи обим његовог дела, затим изврше конзерваторски захвати на угроженим и патинираним иконама, моћи ће се, на основу стилских анализа и упоредних испитивања, донети објективан и дефинитиван суд о његовом стваралаштву.

ИКОНЕ ЈАЊЕ МОЛЕРА У ПРИДВОРИЦИ И КАОНИ

Плодни и за свог живота необично ангажован и цењен иконописац Јања Молер, чије је право име Јован Стергевић, још увек није довољно проучен, нити је његово веома обимно дело критички осветљено. Досадашње оцене вредности његових остварења засниване су најчешће на појединим делима. Непознавање укупног опуса или бар његовог већег дела, који није ни мали, ни безначајан, условио је да ови судови понекад буду једностранни, са извесном тежњом занемаривања и негирања сваке уметничке вредности. Већ сада се може рећи да он заузима истакнуто место у сликарском стварању прве половине XIX века у Србији као носилац једног типичног и снажно укорененог стилског схватања. Нема сумње да ће објективнији суд о овом сликару моћи да се донесе само онда када се потпуно упозна и истражи његово дело.³⁷

Потпунијем сагледавању опсежног дела овог мајстора, који је био нека врста дворског сликара кнеза Милоша, и његове делатности у нашим крајевима, допринеће, свакако, обелодањење његових мало познатих икона у цркви св. Преображења у Придворици и иконо-стаса у храму св. Јована у Каони.

У придворичкој цркви, старој средњовековној грађевини, која је обновом из XVI и половине XIX века, ипак задржала првобитна обележја,³⁸ налазе се престоне иконе „Исус Христос“ и „Богородица са Христом“, које су у стручној литератури само евидентиране.³⁹ Обе иконе биле су од стране свог ктитора приложене цркви св. Стефана у Ивањици, што ћемо видети из очуваних записа.

Икона „Исус Христос“ (81 x 124 x 2,5 см). Сликана је на троделној липовој дасци. Иконописна представа уоквирена је са две зелено-црвене траке. На зеленој позадини приказан је Христ (ꙗ̅сꙗ̅) који седи на раскошном царском престолу, украшеном стилизованим барокним елементима. Одевен је у љубичасто-црвену дугу хаљину са златом орнаментисаним рубовима око рукава и врата. Преко хаљине је архијерејска одежда пурпурне боје, која је украшена златним, жутим и зеленим цветовима. На глави му је златна царска круна. Десном благосиља, а у левој држи отворено јеванђеље, на коме се чита следећи текст: *Иѣзъ есмѣ пастырѣ добрый пастырѣ добрый дѣшѣ свою пола- гаеть за овци а наемъ нижѣ иже нѣсть пастырѣ емѣ же несть овцы своѣ видить волка грядѣша поставляетъ.*

У сваком углу иконе насликан је по један јеванђелист, односно њихов симбол. У горњем левом представљен је Матеј (ꙗ̅т̅), који је одевен у зелено-жути хитон и црвено-златни химатион. Орао, симбол јеванђелисте Јована (ꙗ̅ѡ), насликан је у горњем десном углу, док је симбол јеванђелисте Марка (ꙗ̅р̅) — лав — у доњем левом углу. Простор у доњем десном углу заузима представа вола — симбола св. Луке (ꙗ̅с̅). На дну иконе на издуженом и размотаном свитку исписан је следећи запис: *сію иконѣ положи рабѣ вожіи Іліа Поповиѣ ис села Приеліне советникѣ княжества сѣвскогѣ правителства преложи въ храмѣ стаго архідіакона Стефана у Ивањици за свой вѣчний спомен у Крагѣвцѣ 18- іан-варіа 1841: изобразію Ішванѣ Стегевиѣ.*

Икона „Богородица са Христом“ (81 x 124 x 2,5 см). Сликана је на истој подлози. Богородица (ꙗ̅р̅ ач̅) је представљена како седи на раскошном престолу. Обучена је у тамно-зелену хаљину, чије рубове оивичава златна трака орнамената у облику цветова. Изнад хаљине носи раскошни пурпурни мафориј, постављен зеленом тка-

нином и украшен стилизованим орнаментима вегетабилног карактера. На глави јој је златна круна, украшена драгим камењем. У десној руци држи скиптар, а левом придржава малог Христа (їѣ хѣ), одевеног у зелено-жути хитон и црвени химатион. Десном благосиља, а у левој држи велику зелену куглу. У горњим угловима насликан је по један анђео. Анђео у левом углу обучен је у зелену хаљину и црвени огртач. У десној руци држи црвену куглу, а левом дотиче Богородичину круну. Анђео у десном углу одевен је у црвену хаљину и зелено-златни огртач, држећи у левој руци куглу, а десном дотиче круну Богородице. На свитку при дну иконе на сличан начин је убележен текст следећег записа: *Сію иконѣ приложи рабѣ вожиі Іліа Поповиѣ ис села Прилепне совѣтникѣ княженства сѣвскогѣ правителства преложи въ храмѣ сѣвш архідіакона Стефана: у: Иваниці за своі вѣчній споменѣ: 1841: лѣта.*

И једна и друга икона су рад Јање Молера. Икона Исуса Христа је, као што смо видели, потписана од стране аутора. Обе се карактеришу одликама које су сасвим типичне за стилока схватања овог мајстора.

Настале у познијој фази Јањине делатности,⁴⁰ која се одликује губитком свежине и падом сликарских квалитета, па чак и техничке солидарности којом се рад овог иконописца увек одликовао, ивањичке, односно придворичке иконе, мада рађене за наручиоца знатнијег друштвеног угледа,⁴¹ чине она Стергевићева остварења која знатно изостају иза његових дела из тридесетих година XIX века. Шта више, на овим иконама дошле су до изражаја неке слабости, које су често учаване и истицане код овог водећег мајстора Милошевог доба. Диспропорционална решења у цртежу, укоченост фигура, затамњеност колорита и конзервативност стилског схватања, заснована на превазиђеним византијским обрасцима, чине ове слике делима оне сликарске продукције која је, упркос продорима и све већој афирмацији модерне западњачке уметности, заузимала чврсте позиције код одређених друштвених слојева. Повлађујући укусу необразованих наручилаца, Јања Молер, сликар са највећим нарудбинама свог времена, коме се не може оспорити извесна уметничка вредност, често је губио меру и при том показивао ону тамнију страну своје уметности. Придворичке иконе нису, ипак, његова најслабија остварења, али показују очигледну тенденцију осипања у квалитету. Изгледа да је карактеристично за овог сликара да су му познија дела квалитетно

слабија од оних из прве деценије његове делатности. Иконе, дариване ивањичкој цркви, спадају међу последња Јањина дела.^{41a} Тако се и могу објаснити њихове скромне уметничке вредности.

За хронологију стварања Јована Стергевића ове слике имају несумњиви значај. Спадају међу његова доста ретка сигнирана дела. У приложничком запису на икони Исуса Христа уметник се потписао целим именом и презименом, означавајући и место, дан и годину сликања. У даљем проучавању његовог дела иконе из Придворице могу бити значајна одредница у сагледавању развојних путева овог занимљивог сликара, чији су уметнички углед и изузетна ангажованост били у извесној супротности са његовим сасвим скромним креативним могућностима.

Своју већу иконописну целину Јања Молер је оставио у цркви св. Јована у Каони.⁴² Иконостас ове цркве, који је неосновано приписиван Јанку Михаиловићу Молеру, демонтиран је и на његово место постављен нов и безвредан.

Иконостас, чије су све иконе са царским дверима очуване и налазе се у цркви у добром техничком стању,⁴³ састојао се од царских двери (39 x 146 см) са представом Благовести и четири јеванђелиста, престоних икона „Богородице са Христом“ (63 x 87 см), „Исуса Христа“ (68 x 88 см) и „св. Јована Крститеља“ (52 x 94 см), затим икона „Сабор арханђела“ и „Св. Тројице“. Његов горњи део сачињавају тз. апостолске и друге иконе и то: „Св. Јован Крститељ“, „Св. Павле и Јован“, „Св. Андреј и Марко“, „Св. Лука и Симеон“, „Исус Христос“, „Св. Вартоломеј и Филип“, „Св. Матеј и Петар“ и „Св. Тома и Јаков“. Иконостас се завршава крстом, на коме је насликано распеће Христово.

Занимљиви су и вредни приложнички записи на иконама, који садрже податке не без значаја за историју овог краја.

На престоној икони св. Јована Крститеља читљив је текст следећег записа: *Сію іконѣ прѣложи рабѣ вѣій Радосавѣ Кнежевичѣ и села Бластелице за свой вечні споменѣ и своихъ родителей.*

Добро је очуван запис на престоној икони Исуса Христа који гласи: *Сію іконѣ прѣложи рабѣ вожій Спасоѣ Петровиѣ ѿ села Каѣни себи и домѣ за зрачѣ и мертвыхъ за тѣшѣ лѣта 1831.*

При дну треће престоне иконе Богородице са Христом исписан је запис следеће садржине: *Сію іконѣ прѣложи рабѣ вожій Парѣнѣ Марковиѣ ѿ села Бластелица себи и домѣ за зрачѣ и мертвыхъ за тѣшѣ. лѣта 1831.*

Добро очуване царске двери такође су сигниране. На северном крилу очуван је запис: Сію крѣлѣ прѣложи рабъ божій Мелиѣи(?) Дкокиѣъ себи за здравіѣ и мертвыхъ за тѣшѣ лѣта 1831. а на јужном: Сію крѣлѣ прѣложи рабъ божій Езаета Дкокиѣъ себи за здравіѣ и мертвыхъ за тѣшѣ лѣта 1831.

Мада ове иконе нису потписане, нема никакве сумње да су оне рад Јање Молера. Потпуно иста обележја са карактеристикама које се срећу код других икона овог мајстора уверавају нас у чињеницу да се оне могу са сигурношћу њему приписати. У типолошком погледу, затим по начину сликања, уз све оне стереотипности које се огледају у другој фази његовог стварања, може се, без тешкоћа, уочити рука овог иконописца. Круте и беживотне фигуре светитеља са лутколиким физиономијама, тврдоћа у изразу и хладни тоналитет, затим местимична цртачка неспретност, сиромаштво у колориту и рустичност чине ове слике сасвим минорним у уметничком погледу. Оне по квалитету заузимају последње место међу до сад познатим делима Јована Стергевића.

О цинцарском пореклу овог сликара сведоче нам записи које је аутор забележио на овим иконама. Они се одликују бројним језичким грешкама. Већ на први поглед може се, наиме, уочити да он није добро знао српски језик. Грешно је у исписивању појединих речи. Тако он уместо *душа* пише *туша*, уместо *приложи* — *прѣложи*, уместо *здравље* — *зравле*, уместо *крило* — *крилу* и сл. Чак је погрешно исписивао имена и презимена приложника. Треба рећи да је Јања правио сличне грешке у записима оних икона које је потписао. И на основу тога, дакле, каонске иконе му се могу са сигурношћу приписати.

Представа о још увек несагледаном и неистраженом делу овог неправедно форсираног сликара Милошевог времена, свакако ће бити употпуњена публиковањем његових икона из Придворице и Каоне, које, заједно са иконама из Савинца, чине незанемарујући део његовог стварања. Шта више, за сазнања о уметничким збивањима и токовима у нашим крајевима у првој половини XIX века представљају занимљива и вредна сведочанства.

ИКОНЕ СРЕТЕНА ПРОТИЋА МОЛЕРОВИЋА

Сликарска делатност у нашим крајевима прве половине XIX столећа обележена је појавом једног броја народних уметника, тзв. молера или зографа, који су, нарочито у годинама националне борбе

за ослобођење од Турака, стицања потпуне независности и културне афирмације, покушавали да се, упоредо са општим друштвеним замахом, ликовно изразе и да, на тај начин, задовоље потребе нове клијентеле. Подизањем нових или обновом старих цркава и манастира,⁴⁴ чији су ктитори, почев од Карађорђа и Милоша, били многи световни и духовни прваци, јављају се захтеви и потребе за сликањем иконостаса и фресака. Тешке политичке и економске прилике у унутрашњости Србије, као и општа несигурност у периоду првог и другог устанка, па и касније, када је Милош, изузетном спретношћу и лукавством, покушавао да одржи тешко стечену слободу, нису омогућавале континуирану уметничку делатност, нити су обезбеђивале стваралачки рад способнијих и образованијих сликара који су живели ван тадашње Србије. Стога је готово сва сликарска продукција била усредсређена на круг локалних самоуких или полуобразованих мајстора, чија је активност нарочито дошла до изражаја на подручју Драгачева, моравичког и таковског краја и у околини Чачка.

Међу таквим ствараоцима истиче се Сретен Протић Молеровић, који је доскора стручним круговима био скоро потпуно непознат.⁴⁵ По свом сликарском схватању Протић припада уметничком кругу Јанка Молера, тим пре што му је овај био отац, од кога је, свакако, наследио сликарску обдареност и примио прве и основне сликарске поуке. Рођен је у Негришпорима 1814. године. Подаци о његовом животу и раду су толико оскудни да се многе важније појединости не могу установити. Није познато, на пример, где је учио основну школу, мада извесни подаци упућују на могућност да се читању и писању учио у Заблаћу, једној од најстаријих школа у нашим крајевима, где му се и отац, заједно са Јевремом Обреновићем, његовим побратимом, научио писмености. Његово евентуално касније школовање не можемо да пратимо, иако је несумњиво да му је отац, један од ученијих и виђенијих људи свога времена, то омогућио. Да је био образован и да је, поред сликарске надарености, поседовао и друге интелектуалне способности, говоре одређени подаци. У народној традицији остало је сећање на ову личност: да је по својим духовним способностима био прави наследник свога на далеко чувеног и уважавааног оца. Из епитафа на његовом споменику, који се данас налази на гробљу родних Негришгора, сазнајемо, поред осталог, да је умро 1848. године и да је десет година био срески писар у Тијању, где му је отац дуже времена био протојереј и где је уз цркву саградио нартекс и, 1816. године, насликао иконостас.⁴⁶

На основу досадашњих сазнања о сликарској делатности Сретена Протића Молеровића,⁴⁷ до којих смо дошли теренским истраживањима, може се закључити да је његов опус, без обзира што је умро релативно сасвим млад — у 34. години, прилично мали. Не може се, међутим, рећи да он, и у том обиму, не представља наслеђе вредно пажње.

Треба нагласити да је, до сада, у свакој прилици, где је овај сликар спомињан, квалификован неправедно као молер који је помагао свом оцу и који се сасвим узгредно бавио сликарством. Неки од ових навода могу се узети само са резервом, али да су се његове сликарске претензије и способности сводиле само на асистирање Јанку Михаиловићу, сасвим је неприхватљиво гледиште. Тешко је, додуше, установити колико је овај сликар, у доста краткотрајној активности, самостално остварио дела, али да је, у свом скромном опусу, оставио слике које је сам насликао и да их је као аутор, свестан њихове извесне вредности, потписао, то је недвосмислено тачно. О томе нам сведочи пет до сада познатих његових остварења и то: царске двери у цркви св. Преображења у Придворици, икона Исуса Христа у цркви св. архистратига Михаила у Приликама, икона св. Луке која се налазила у цркви св. арханђела у Прилици и две целивајуће иконе недавно откривене у капели гробља у Горњем Милановцу, а сада у милановачкој цркви св. Тројице.⁴⁸ Осврнућемо се опширније на прва два дела.

Царске двери из Придворице (92 x 150 x 3 см) у дуборезном погледу спадају у ред остварења која су саздана у сасвим модерном концепту система стилизованих биљних орнамената. У доњем делу, на једном и другом крилу, изрезбарена је по једна ваза, из којих израста стилизована разлистала и расцветана биљка, у чијем се декоративном склопу налазе по два елиптична проширења, на којима су насликане иконописне представе.

На северном крилу, у горњем, мањем, елипсоидном пољу, насликан је пророк Давид (српски давид) са представом до испод појаса. Одевен је у зелену хаљину, украшену златним орнаментима флоралног карактера и потпасану златним појасом. Изнад хаљине је црвени огртач са златним рубовима. Декорисан је орнаментима од злата. На глави му је раскошна златна круна.

Испод Давида, на средишњем делу крила, у већем пољу истог облика, приказан је арханђел Гаврило (српски гаврило) из сцене Благовести. Насликан је како клечи на жуто-зеленим и смеђим обла-

цима. Обучен је у жуту хаљину са украшеним рубовима и оковратником. Огртач изнад хаљине је црвене боје и јако издрапиран. У десној руци држи разлисталу и расцветану гранчицу, а левом благосиља. Крила су му златна, са црвеним и црним осенчењима. Коса мрко-љубичасте боје пада му по раменима.

На јужном крилу, на пољу наспрам пророка Давида, насликан је у истом ставу пророк Соломон (С. прѣокъ Соломон) у црвеној хаљини са златним појасом. Огрнут је смеђе-жутиим огртачом. Одећа и златна круна су му декорисани на сличан начин као код Давида. У рукама држи развијен свитак са читљивим текстом: *Кса добра порока и встѣ.*

Испод њега је дата Богородица (*лѣ ач*) из Благовести, која седи на престолу љубичасто-смеђе боје. Десну руку је повила у лакту, а левом придржава отворено јеванђеље. Обучена је у тамно-зелену хаљину са драперијама, изведеним златно-жутом бојом. Над хаљином је жуто-црвени мафориј, који је постављен зеленом тканином.

Да су двери дело Сретена Протића сведочи потпис мајстора, који је оставио на вазама при дну двери. Аутор се потписао овако: *У Драгачев(у) писан Сретен Протић*

Икона „Исус Христос“ (52 x 86 x 2 см) у приличкој цркви, поред иконе „Богородице са Христом“ из 1814. године, за коју Никола Кусовац мисли да је дело Николе Апостоловића,⁴⁹ и иконе са представом истих светитеља из 1867. године, представља значајну творевину међу очуваним старинама овог храма. Христ је насликан како седи на раскошном царском престолу, украшеном златом. Одевен је у црвени хитон и златни химатион. На глави му је златна круна. Десном благосиља, а у левој држи отворено јеванђеље.

У левом доњем углу налази се опширан приложнички запис са потписом аутора. Запис, који је делимично оштећен, гласи: *сі сѣа ікони: Кметъ... Миловановићъ, Миѣо, Ђорђе, Тодоръ Стефановићъ, Їованъ Николићъ, Маноило Ковачъ; Петаръ Стефановићъ, Їован Милићевићъ, Петаръ Марићъ... Їовановић, Арсение Радосављевићъ, Милосав Гл... ићъ, Кеселинъ Грѣтковић, Аедодор Айдача, Панто Павловићъ; снй жителі села Лисе Приложнише у Церковъ приличкѣ, у Стари Ела. Писан ю Сретенъ Молеровић, Протићъ у Негришори оу Драгачевѣ.*

М. Д. Протић⁵⁰ бележи да се у цркви св. арханђела у Прилипцу налази „један од најбољих радова“ овог мајстора, без ознаке године, икона св. Луке. На њој је био читљив следећи запис: „Настојашчаја икона Радована Новичића из села Пилатовића нахије Пожешке, откупи свому дому за здравље. ПИСА СРЕТЕН МОЛЕРОВИЋ У ДРАГАЧЕВУ СЕЛО НЕГРИШОРИ“. Нисмо успели да ову икону пронађемо. Она се данас не налази у овом храму.

Напред описане двери из Придворице и престопа икона Исуса Христа из Прилика спадају међу веома типична дела Сретена Протића Молеровића. Судећи по њиховим карактеристикама, може се рећи да овај сликар, иако није нити оригиналан, нити изузетно талентован, улази у ред занимљивих аутохтоних иконописаца наше сликарске делатности из прве половине прошлог века.

Прва мисао, која се намеће кад се разматрају стилске особности овог молера, везује се за питање: до које мере је утицао Јанко Михаиловић на сликарско стварање свога сина, односно шта представља заједништво у њиховом сликарском изразу? Одмах се може рећи да Сретен није био сликар такве стваралачке снаге да се једноставно могао отргнути утицаја свог далеко познатијег и истакнутијег оца — сликара. Кад се, при том, има у виду чињеница да му је отац био можда једини учитељ, онда се, тим пре, може разумети сродност између стилског схватања ових двају уметника. По неким сасвим поузданим подацима отац и син су сликали у заједничком атељеу, при чему није искључена могућност да су неке слике обострано радили. Међутим, и код једног и код другог иконописца има довољно посебности и самосвојности, које нас уверавају у њихов самостални рад.

Пре свега неодрживо је мишљење да је Сретен у односу на сликарство свог оца инфериоран иконописац. Он, додуше, није бољи цртач нити у било којим елементима надмацује Молера, али није, ни у ком случају, његов подражавалац, нити компилатор.

Заједничке одлике оба сликара огледају се у следећим обележјима: наивност схватања, оданост византијским иконописним традицијама, уз бојажљиво и несигурно прихватање новина са запада, неспретност у пропорцијама, тврдоћа у изразу и укоченост у покрету и гесту фигура, затим упрошћеност и сведеност колористичких односа.

Постоје, међутим, и извесне разлике у сликарству ових иконописаца. Док је, на пример, Јанко у неким својим иконама испољавао смисао за стилизовани експресионизам, а каткад и осећање за лиричност и лакоћу израза, дотле је Сретен готово увек оптерећен стро­гошћу, тежњом за чврстом моделацијом и звучношћу колорита. Инкарнат лица његових светитеља извођен је пажљиво и брижљиво. Увек преовлађује топли жуто-окерасти тон. Осенчена места он обрађује зелено-смеђим тоновима.

Постоје извесне црте код овог сликара на основу којих се може доста једноставно препознати. Поред већ наведених својстава, на веома карактеристичан начин третира главе и руке светитеља. Де-

лове лица исцртава потезима тамно-смеђе боје. Готово на свим иконама очи светитеља су на истоветан начин обрађене. Упадљиво је наглашавање калака и подочњака, при чему се постиже чудни ефекат стакластог погледа. Шаке светачких руку, сигурно моделоване и брижљиво исликаване, представљају акценте који доприносе лакшем распознавању његових дела. Најзад, уочљива је ауторова јако наглашена наклоност ка узнемиренем драпирању одеће светитеља, чији набори не прате увек покрете. Упркос томе, он понекад постиже лепа и занимљива решења, која су лишена тврдоће, а којом иначе обилују његове слике

Сретен Протић гради свој сликарски концепт на искуствима свог оца, усвајајући и она решења која су доминирала у једном делу сликарске делатности у Србији тог времена. Реч је о оним конзервативним сликарским схватањима чији су поклоници били иконописци окупљени око Милошевог двора, а на челу којих је био цинцарин Јања Молер. Протић није, ни у ком погледу, излазио из оквира ових концепција, мада је у своје слике уносио неке особености. Оне га и чине сликаром за кога се не може рећи да је сасвим незанимљива личност. Напротив, познавати његово дело значи проширити сазнања о једном нашем уметничком раздобљу, које, уколико се помније истражује и савесније разоткрива, постаје занимљивије и својим токовима и струјањима значајније за историју нашег сликарског стварања XIX века. Посебно значење има осветљавање његовог живота и рада у настојањима и напорима око сагледавања доприноса локалних мајстора на плану укупне сликарске делатности прве половине XIX столећа у Србији.

Последња истраживања на терену ушла су, изгледа, у траг новим, до сад непознатим и несигнираним делима овог рано преминулог драгачевског молера.⁵¹ Готово је сасвим сигурно да је Сретен Протић насликао царске двери у цркви брвнари у Јабланици код Чајетине.⁵² Ова творевина, изванредно лепо очувана (172 x 81 x 3 см), вероватно је настала одмах после градње цркве.⁵³ На дверима су насликане Благовести са представом четири јеванђелиста у посебним кружним пољима.

По типолошким одликама светитеља и начину обраде, иконописне представе на овим дверима су у општим цртама и у појединостима веома сличне потписаним Сретеновим делима. Подробније анализе, које би се могле поуздано извести само после конзерваторских интервенција на његовим иконама, довеле би, уверени смо, до констатације да су двери из Јабланице заиста рад сликара из Негришора.⁵⁴

Без двоумљења се може рећи да је од особитог значаја одговор на питање: ко је сликао престоње иконе и царске двери у прањанској цркви брвнари?⁵⁵ Чини нам се да смо сасвим близу тачног одговора ако кажемо да је двери и престоње иконе у овом храму радио Сретен Протић. Наравно, не располажемо ни са каквим писаним подацима који би на ову могућност указивали. Али, стилска сродност, а може се рећи и подударност у појединим елементима његових сигнираних дела и икона из Прањана, недвосмислено упућују на чињеницу да је њихов аутор овај мало познати драгачевски сликар. Чишћење Протићевих икона обезбедиће чвршћи ослонац за стилске анализе, на основу којих ће се једино моћи потврдити или оповргнути ово мишљење. За сада, већ на први поглед, уочавају се подаци који су довољно индикативни за сасвим основану могућност да се каталог Протићевих дела може допунити како царским дверима из Јабланице, тако и престоним иконама и дверима из цркве брвнаре у Прањанима.

Нова истраживања, која треба да уследе, и њихови резултати обезбедиће, верујемо, услове за потпуније осветљавање и сагледавање живота и рада овог иконописца, чији допринос стварању локалне, с правом назване драгачевске сликарске школе XIX века, није мали, нити занемарујући.

НАПОМЕНЕ

1. Индивидуално интересовање за наше „споменике древности“ први је показао Вук Караџић, који је већ 1820. године обишао споменике Овчарско-кабларске клисуре и у околини. Шест година касније он је објавио опис следећих манастира: Никоља, Јовања, Ваведења, Преображења, Благовештења, Тројице, Сретсња, Вазнесења, затим цркве у Савинцу и манастира Вујна. Уп. Почетак описанија српски манастира, Даница — забавник за годину 1826, Беч, 1826, 9—26.
2. Путовање по Србији у години 1829, Београд, 1899, 136.
3. Погрешно је наведена 1823, а треба 1822. година.
4. Ото Дубислав Пирх, нав. дело, 136.
5. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Београд, 1903, бр. 4021 и 4022.
6. Овај натпис представља целину — уклесан је истовремено. Међутим, публикован је у виду два натписа, што је свакако погрешно. Уп. Љ. Стојановић, нав. дело, бр. 4021 и 2022. Треба рећи да је овом натпису придодат текст црном бојом „1822 када...“.
7. М. Коларић, Прилог проучавању српског сликарства с краја XVIII и почетка XIX века, Зборник заштите споменика културе, I, Београд, 1950, 112; М. Д. Протић, Прота драгачевски Јанко Молер Михаиловић, заборављени сликар, сепарат из Православне мисли, I, Београд, 1958, св. 2, 11, и С. Томић, Правна заштита споменика културе у Југославији, Београд, 1958, 20.
8. Није нам познато да је пре или касније у првој половини XIX века очуван натпис, уклесан у камен, а сличног карактера као овај.
9. Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, МСМЛVI, 669.
10. Србски љетописи за год. 1828, друга частица, у Будиму, 9—22.
11. Нав. дело, 15—22.
12. Нав. дело, 336.
13. М. Д. Протић, нав. дело, напомена 38.
14. Р. Ј. Šafarik, Pamatky drevniho pisemnictvi Jihoslovanuv, Praze, 1851, 6—10.
15. Жича, манастир у Србији зидан измеђ 1190 и 1224 год., Србски љетописи за год. 1828, друга частица, у Будиму, 9—22.
16. М. Коларић, Димитрије Јанковић, Енциклопедија ликовних уметности, 3, Загреб, МСМЛXIV, 60.
17. М. Кашанин, Ђ. Бошковић, П. Мијовић, Жича — историја, архитектура, сликарство, Београд, 1969, 91.
18. Нав. дело, 91.
19. О Јанку Михаиловићу написана је једна мања врло информативна монографија, у којој је са успехом обрађен његов живот, али је његов уметнички рад неоправдано прецењен. Види: М. Д. Протић, нав. дело.
20. О Јанку су успутно писали још: М. Коларић, нав. дело, 112—113; Исти, Ликовна култура Карађорђевог времена, Историјски гласник, 1—2, Београд, 1951, 64—65. С. Шакота, Сликарско дело Петра Николајевића Молера, Зборник музеја Првог српског устанка, I, Београд, 1959, 131—133; Р. Станић, Сретен Протић, драгачевски сликар XIX века, Чачански глас од 21. VI 1968; С. Живојиновић, Рача украј Дрине, Београд, 1974, 77—88. и др. Користан чланак представља: Р. Јованчевић и Р. М. Маринковић, Велики Молер из Драгачева, Чачански глас од 15. и 21. I 1971.
21. Класицизам код Срба — каталог сликарства, Београд МСМЛXVII, 106.
22. Јанко Молер је, поред Јеремије Михаиловића, био помоћник сликару војводи Петру Николајевићу Молеру приликом живописања Карађорђеве цркве у Тополи. Уп. С. Шакота, нав. дело, 133.
23. Последњих година значајна истраживања Молеровог дела извршила је Душанка Ранковић — Вучићевић, кустос Народног музеја из Чачка, која је открила неколико икона са ауторовим потписом или која се са сигурношћу могу њему приписати.
24. Др Д. Павловић, Цркве брвнаре у Србији, Београд, 1962, 136.

25. О овоме види опширније: Р. Станић, Сликарска делатност Симеона Лазовића у Ужичком крају — прилог евиденцији сликарских дела Алексија Лазовића у Ужичком крају, Ужички зборник, 2, Титово Ужице, 1973, 88—96.

26. Престоне иконе се не уклапају у архитектуру иконостаса, што је доказ да нису истовремене.

27. Поред записа Јанко Молер је црвеном бојом нацртао две птице окренуте једна према другој, које га одају добрим цртачем.

28. Недавно је Душанка Ранковић — Вучићевић открила Михаиловићев потпис на једној престочној икони која се налази у манастиру Успењу код Овчар Бање, а кога ће, заједно са другим резултатима испитивања његове делатности, ускоро публиковати.

29. Р. Станић, Иконостас цркве у Цветкама, Зборник Народног музеја, III, Чачак, 1972, 33—54.

30. Приликом обраде иконостаса ове цркве, аутору ових редова није било познато Молерово дело из Доброселице. Стога је питање аутора овог иконостаса (све иконе осим представа на северним и јужним дверима) оставио отвореним; нав. дело, 47—51.

31. Р. Станић, нав. дело, 39.

32. По Милисаву Д. Протићу, међу прве Молерове иконописне радове долази иконостас у Тијању, који је сликао 1816. Уп. нав. дело, 7.

33. Рођен је у Негришорима — Раздољу 1792. године. Уп. М. Д. Протић, нав. дело, 2.

34. По М. Д. Протићу, на дверима је био очуван запис који је гласио: ПИСА ПОП ЈАНКО ИЗ РАЗДОЉА 1820. (Нав. дело, 8). Тај запис данас не постоји на дверима. Вероватно је уништен. Добро је очуван и читљив следећи запис: *Све двери приложи рач важи Овчар Тијањић из села Дисица за вечни споменић обопцима братсвома Радованс 1829. у цркви Панагице*

Штета је што није очуван иконостас у цркви у Тијању, који је, с обзиром на годину свог настанка, друго најраније познато Молерово дело.

35. Иконе из Гуче, Жежевице и Вазнесења.

36. Неке од ових икона одликују се обилном употребом златне боје и упадљивом декоративношћу, као што је случај са престоним иконама из Жежевице.

37. О овом сликару види: Р. Станић, Иконостас цркве у Савинцу, Зборник Народног музеја, IV, Чачак, 1973, 5—23, где је и најважнија литература.

38. Детаљније о овој цркви види: Р. Станић, Скулпторални портрети ктитора и мајстора на црквама XV—XVII века у западној Србији и Санџаку, Зограф, 4, Београд, 1972, 68—71.

39. П. Васић, Сликарство у Србији после другог устанка, Политика, 28, 29. и 30. XI 1963. Исти, Живко Павловић молер пожаревачки и његово доба, Пожаревац, 1968, 12, и Класицизам код Срба — каталог црквеног сликарства и примењене уметности, Београд, МСМЛXVII, 29.

40. Иконе су очигледно намењене за иконостас цркве св. архистратига Стефана у Ивањици, која је саграђена 1836 (Класицизам код Срба — Грађевинарство, Београд, МСМЛXVI, 311). Не зна се када су доспеле у Придворицу. У сваком случају, оне су пренете после 1862. године, када је Димитрије Посниковић у ивањичкој цркви насликао нови иконостас и украсио унутрашње зидне површине фрескама.

41. Илија Поповић се врло често среће у архивским документима свог времена. Види: М. Петровић, Финансије и установе обновљене Србије, I, Београд, 1897, стр. 532, 538, 539, 541, 564 и 606; Д. Вуловић, Књажевска канцеларија, I, — Нахија Пожешка 1815—1839, Београд, 1953, стр. 466 и 519; Б. Перуничкић, Чачак и Горњи Милановац 1815—1865, издање Историјског архива, Чачак, 1968, стр. 24, 269—270, 357 и 449; и исти, Једно столеће Краљева 1815—1915, издање Историјског архива, Краљево, 1966, 75.

41а. Последње сигнирано дело овог сликара потиче из 1844. године. Уп. Р. Станић, Иконостас цркве у Савинцу... , 16.

42. Каонска црква је саграђена између 1825. и 1827. Њени ктитори су били Симо Радовић и нека кнегиња Неранца (?). Уп. М. Д. Протић, Драгачево и његови главни синови, Ниш, 1940, 43.

43. Утолико више зачуђује чињеница што је иконостас уклоњен и замењен новим, који је без икаквих уметничких вредности.

44. У периоду између 1790. и 1860. године изграђене су следеће цркве: у Такову (1791), Гучи (1797 — стара, а нова 1831), Љутовници (1809), Горачићима (1807-1810), Тијању (1810), Цветкама (1812), Савинцу (1819), Краљеву (1822), Ласцу (1825), Бресници (1825), Прањанима (1827), Каони (1827), Брусници (1836), Брезни (1837), Ивањици (1837) и Мрчајевцима (1847 — 1849), а обновљене: у Вујну (1805), Годовику (1809), Брезови (1811), Никољу и Преображењу (1817), Г. Тречки (1824), Прилици (1811. и 1845), Враћевшници (1825, 1841. и 1860), Сретењу (1818), Котражи (1822), Краљеву (1841), Чачку (1834) и Савинцу (1860).

45. Прве податке о његовом животу и раду саопштио је М. Д. Протић, Драгачево..., 99. Аутор ових редова је на популарно-стручни начин покушао, у оквиру тадашњих сазнања о овом иконописцу, да изнесе прве закључке о његовом раду. Уп. Р. Станић, Сретен Протић, драгачевски сликар XIX века, Чачански глас од 8. XI 1963.

46. На Сретенском споменику, изнад епитафа, исклесана је фигура човека на коју која треба да представља покојника. Према казивању потомака породице Протић из Негришора, овај споменик са коњаником клесао је лично његов отац — Јанко Михаиловић. Уп. М. Д. Протић, Прота драгачевски Јанко Молер..., 15.

47. Друго презиме, Молеровић, Сретен је узео из поштовања према свом оцу Молеру, као што су и сви потомци прота Јанка од његове смрти узели презиме Протић.

48. Ове иконе, заједно са дверима које су рад Петра Николајевића Молера, открио је Бранко Вујовић, сарадник Завода за заштиту споменика културе града Београда. Протићеве иконе са записом Вујовић ће публиковати у првом броју Рашке баштине — публикације Завода за заштиту споменика културе из Краљева. Занимљиво је да је на једној од ових икона Сретен Протић, поред потписа, забележио и годину — 1833, што није учинио ни на једној познатој потписаној икони.

49. Класицизам код Срба — каталог сликарства, Београд, MCMLXVII, 38.

50. Прота драгачевски Јанко Молер..., 15.

51. Најранија Сретенска слика, колико се до сада зна, потиче из 1833. године. Пошто је умро 1848, то се његова делатност може пратити у периоду од 15 година.

52. Црква у Јабланици саграђена је 1838. Уп. Др Д. Павловић, нав. дело, 136.

53. У цркви се налазе две престоне иконе из 1861. Нови иконостас је сликао Ј. Кратина.

54. Интересантно је да је народна традиција сачувала веровање у то да је двери сликао Јанко Михаиловић. О томе нас је обавестио свештеник — парох Рафован Ђосић. Оно се не може прихватити, јер се заиста ради о његовом сину као аутору.

55. У овој цркви, која је саграђена 1827. (уп. др Д. Павловић, нав. дело, 160), постојао је до после другог светског рата стари иконостас, од кога су очуване царске двери и престоне иконе „Богородица са Христом“ и „Исус Христос“. Пошто је црква била у врло тешком стању, делови иконостаса су пренети у нову цркву, где се и данас налазе. У међувремену је Завод из Краљева рестаурирао цркву брвнару и тако створио услове да се у њу врати стари иконостас.

NOTES SUR LA CONSERVATION

La signature de Janko Mihailović Moler

En 1822, Miloš Obrenović, prince de Serbie, donna l'ordre à son secrétaire Dimitrije Davidović d'aller avec le peintre Janko Mihailović Moler au monastère Žiča ayant pour tâche d'y faire les copies des inscriptions et retracer une description générale de ce monument historique. A l'occasion de leur visite à Žiča, Davidović et Mihailović ont laissé une inscription et leurs noms, à côté des autres, sur le chambranle du portail du sud par lequel on entre dans le narthex de l'Eglise St. Sauveur.

Janko Moler a sans doute gravé lui-même cette inscription qui est importante pour étude historique de la conservation des monuments culturels en Serbie. A part cela, Moler a fait une copie picturale de la bulle de Žiča, et probablement un dessin du monastère qui était publié ensemble avec la description de ce monument de la part de Dimitrije Davidović en 1828. Avec sa copie de la bulle de Žiča Janko Moler apparaît comme premier copiste de fresques serbe, tandis que son dessin est d'une grande importance documentaire pour la chronologie de la construction du monastère Žiča.

Les portes royales à Jablanica — oeuvre de Janko Mihailović Moler

Une oeuvre de ce peintre est restée conservée. Ce sont les portes royales dans l'église en bois du village Jablanica, près de Cajetina à Zlatibor. Une inscription, au dos de cette oeuvre, peinte 1830, en témoigne. Les portes royales de l'église à Jablanica ne sont pas importantes seulement du fait qu'elles représentent une des plus belles réalisations signées de ce peintre d'icônes, mais aussi du fait qu'elles nous donnent la possibilité d'établir les éléments grâce auxquels peut-on lui attribuer d'autres réalisations trouvées dans ce genre. De sorte, on suppose avec plus de certitude que Mihailović est l'auteur de l'iconostase dans l'église en bois à Cvetka, près de Kraljevo. L'iconostase à Cvetka est le plus grand ensemble de la peinture d'icônes de Janko Mihailović Moler et en même temps l'une des ses premières oeuvres qui date de 1812.

Les icônes de Janja Moler à Pridvorica et à Kaona

Janja Moler, peintre apprécié et bien productif, qui en quelque sorte était aussi peintre de cour du prince Miloš, avait lié une partie de son activité picturale à la région de Čačak. Il a fait en 1841, pour l'église à Ivanjica, construite en 1837, deux icônes capitales qui se trouvent actuellement dans l'église de la St. Transfiguration, à Pridvorica, près d'Ivanjica. Le donateur des icônes à l'église d'Ivanjica est Ilija Popović, conseiller de la Principauté serbe. Une inscription détaillée sur icône de Jésus Christ témoigne que ces icônes sont l'oeuvre de Janja Moler, dont le nom officiel était Jovan Stergević. Ces images, en dépit de leurs valeurs assez modestes, sont importantes car elles appartiennent aux dernières réalisations signées de Janja Moler.

En 1831 il a fait l'iconostase à l'église St. Jean à Kaona. Bien que le peintre n'a pas signé son oeuvre, nous pouvons conclure, selon les caractéristiques de son style, que cet iconostase est complètement son travail. Par leurs qualités les icônes de Kaona appartiennent aux réalisations le moins réussies de ce peintre d'icônes, mais pour étude de l'art pictural de la première moitié du XIX siècle dans la région de Dragačevo, leur importance est incontestable.

Les icônes de Sreten Protić Molerović

L'oeuvre picturale de Sreten Protić Molerović, fils de Janko Mihailović Moler, n'est pas recherchée séparément. En général, on pensait qu'il travaillait plutôt avec son père et qu'il ne s'occupait presque pas à peindre les icônes tout seul.

Mais, dans ces dernières années on a trouvé plusieurs icônes qu'il a fait seul et qu'il a signé. Parmi elles se distinguent: les portes royales de l'iconostase dans l'église de la St. Transfiguration à Fridvorica; icône principale de Jésus Christ à l'église de St. Archange Mihail à Prilike, près d'Ivanjica; icône de St. Lucas à l'église de St. Archange à Prilipac, près de Požega; deux icônes qui sont aujourd'hui à l'église de la St. Trinité à Gornji Milanovac. Selon les éléments proches de son style, on peut attribuer à Sreten Protić Molerović les portes royales, non signées de l'église en bois à Jablanica, près de Čajetina; deux icônes principales et les portes royales dans l'église en bois à Pranjane.

Les études les plus récentes sur l'oeuvre de ce peintre d'icônes démontrent qu'il s'occupait de la peinture indépendamment et que par son talent il n'était pas si loin de son père Janko Moler.

РАДОМИР СТАНИЋ

Г·ДМІТРІЄ ДАВІДО

ОВІЧУЪ: П: НАНКО

МОЛЕРЪ

ІОАНЪ ПЕТРОВІЧЪ

КОВАЧЪ ЗЕМАНСКИ

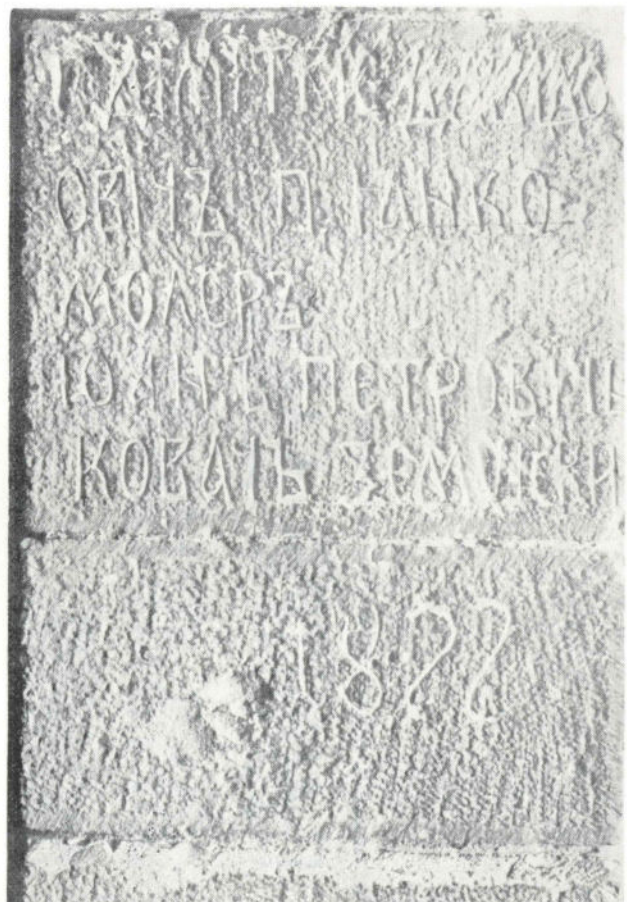
СІМЕОН ІЕРОМОНАХЪ
ІГУМЕНЪ М: ЖІТЧЕ

П: ПЕТА ѿ СЛЖНТВА
МАРКОВТ

1822

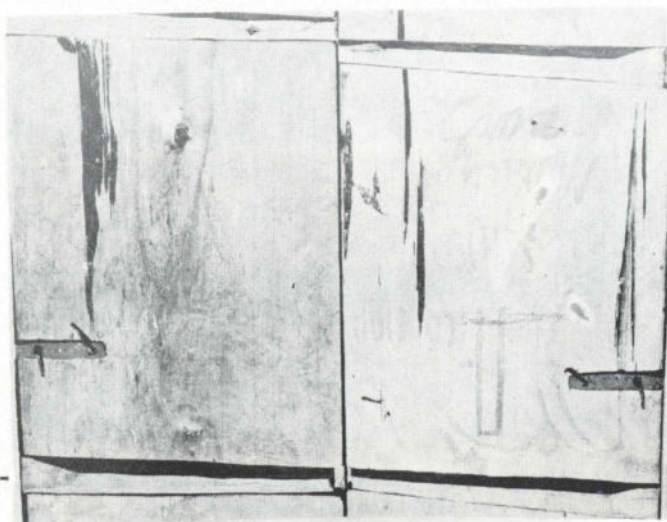
Сл. 2. Натпис у Жичи са именима манастирског особља из 1822. године

Сл. 3. Натпис у Жичи са потписом Димитрија Давидовића, Јанка Молера и Јована Петровића, ковача из Земуна.

Сл. 4. Царске двери цркве брвнаре у Јабланици — рад Јанка Михаиловића

Сл. 5. Петпис Јанка Михаиловића на полеђи-ни царских двери из Јабланице

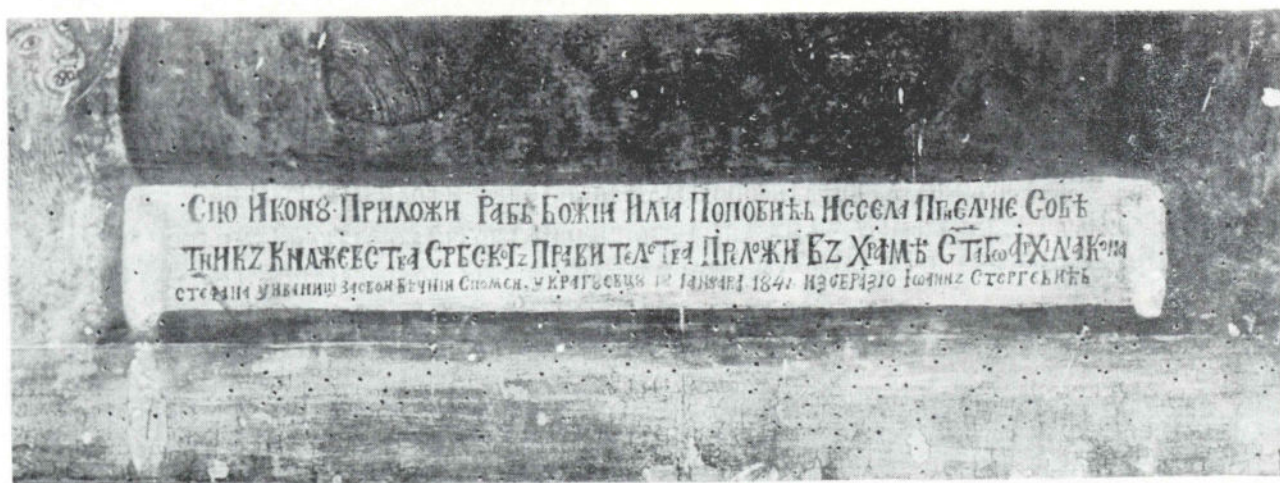
Сл. 6. Царске двери из цркве св. Арханђела
у Прилишцу — рад Јанка Михаиловића

Сл. 7. Царске двери из цркве св. Арханђела
у Прилишцу (деталј)

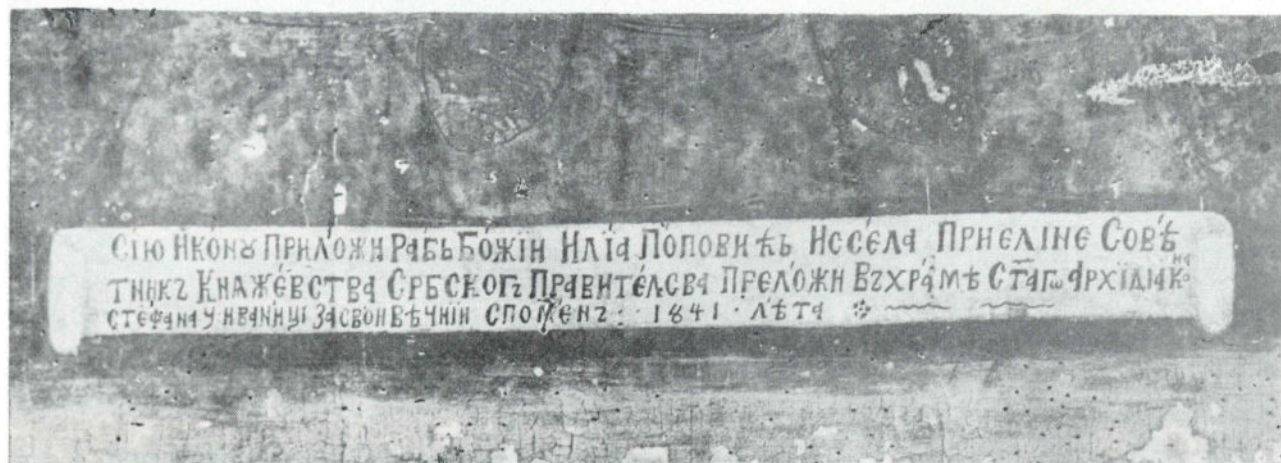
Сл. 8. Престона икона
на Исуса Христа из
Придворице — рад Ја-
ње Молера

Сл. 9. Престона икона Исуса Христа из Придворице — детаљ записа
са потписом Јање Молера — Јована Стергевића

Сл. 10. Престона икона Богородице са Христом из Придворице — рад Јање Молера

Сл. 11. Престона икона Богородице са Христом из Придворице — детаљ записа

Сл. 12. Престона икона Исуса Христа из Каоне — рад Јање Молера

Сл. 12а. Икона св. Јована Крститеља из Каоне — рад Јање Молера

Сл. 13. Апостолска икона из Каоне — рад Јање Молера

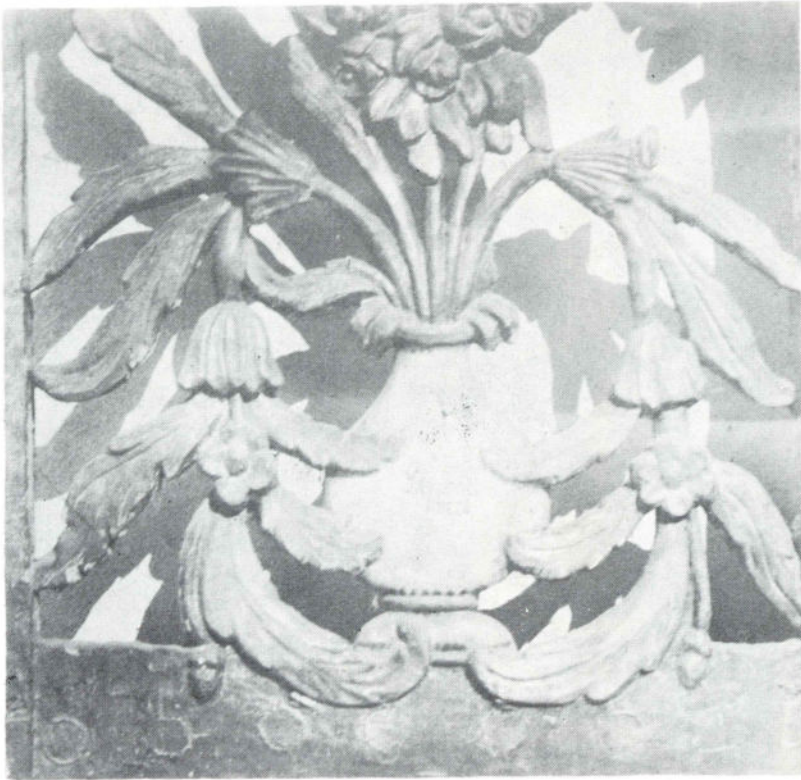
Сл. 14. Царске двери из цркве у Придворици — рад Сретена Протића

Сл. 15. Царске двери из цркве у Придворици — детаљ арханђела Гаврила

Сл. 16. Царске двери из цркве у Придворици — детаљ Богородице

Сл. 17. Царске двери из цркве у Придворици — детаљ потписа аутора Сретена Протића

Сл. 18. Царске двери из цркве у Придворици — детаљ потписа аутора Сретена Протића

Сл. 19. Царске двери из цркве у
Јабланици — рад Сретена
Протића (?)

Сл. 20. Царске двери из цркве у Јабланици — детаљ
Благовести

Сл. 21. Царске двери из цркве у Јабланици — детаљ
јеванђелиста Матеја и Марка

Сл. 22. Царске двери из цркве брвнаре у Прањанима — рад Сретена Протића (?)

Сл. 23. Царске двери из цркве брвнаре у Прањанима — детаљ Богородице

Сл. 24. Надгробни споменици Јанка Михаиловића Молера и Сретена Протића на гробљу у Негришорима

ПРИЊИЙ БЛІЖЕ, БРАТЕ
 И РЕЦИ, БГЪДАГА
 ПРОСТИ, МСАМЪ РОЖЕ
 УОВОМЪ СЕЛЪ НЕГРІШ
 -ОРИ, ЛЪТА, 1814, ОД
 ПРОТО ІЕРЕА, ГАНКА
 МІХАНІ-ИМАТЕРЕ БЛІКЕ
 БІОСАМ ПІС ДРУОВО
 СРЕЗУ, 10 ГОДИНА
 ПРІТОМЕ Є, БГЪ.
 ПОЗВАО, КСЕБЕ
 Г. 1848. ДЕК-30
 СРЕТЕНЪ, ПРОТОВ
 ПОЧІВА. ПОДОВО
 ПЛОЧОМ:

Сл. 25. Надгробни споменик сликара Сретена Протића.

ПРИЊИЙ БЛІЖЕ, БРАТ
 И РЕЦИ, БГЪДАГА
 ПРОСТИ, МСАМЪ РОЖЕ

Сл. 26. Надгробни споменик сликара Сретена Протића (деталъ)